

ІСТОРИЯ ФІЛОСОФІЇ

УДК 141.319.8 (477)

DOI 10.35423/2078-8142.2020.2.1.05

О. М. Йосипенко,

доктор філософських наук,

старший науковий співробітник

Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України,

м. Київ, Україна

e-mail: o.sengulier@ukr.net

ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-3318-4788>;

А. М. Дондюк,

кандидат філософських наук,

старший науковий співробітник

Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України,

м. Київ, Україна

e-mail: andriyko066@gmail.com

ORCID : <https://orcid.org/0000-0003-3635-0873>

П. БУРДЬЄ – ЧИТАЧ Л. ВІТГЕНШТАЙНА АБО ВПЛИВ КОНЦЕПТУ ПРАВИЛА НА ТЕОРІЮ ГАБІТУСУ

У статті здійснено порівняльний аналіз рефлексій Вітгенштайна проблеми «дії за правилом» і спроб Бурдьє пояснити регулярні соціальні поведінки, які не піддаються безпосередній регламентації, за допомогою понять габітусу і практичного глузду. Виявлена відмінність контекстів, в яких розвиваються рефлексії обох авторів, ідентифіковані їхні головні опоненти: якщо Вітгенштайн критикує інтелектуалістське і механістичне розуміння правила, Бурдьє полемізує з методологічним об'єктивізмом (структуралізм) і суб'єктивізмом (феноменологічна соціологія) в соціальних науках. Встановлено, що спільним для обох авторів демаршем у спробах уникнути апорій розуміння людської впорядкованої

дії стає перенесення проблеми дії за правилом з теоретичної площини в площину практичну. Головна відмінність їхніх підходів і концептів зумовлена тим, що думки Вітгенштайна розгортаються в концептуальній площині, тоді як Бурдьє аналізує конкретні соціально-історичні феномени і виробляє необхідну для цього термінологію й методологію.

Ключові слова: *правило, здатність, мовна гра, габітус, практичний глузд, соціальна гра, практичні стратегії.*

П'єр Бурдьє є одним з тих мислителів, твори якого запитані не лише представниками різних соціальних наук – соціологами, антропологами, істориками, мистецтвознавцями, лінгвістами тощо, – а також філософами, які читають Бурдьє саме як філософа. І його співрозмовниками були такі відомі філософські постаті, як Дж. Сьорль і Ю. Габермас, Ч. Тейлор і Ж. Буврес. Крім досконалого володіння класичною філософською культурою він був тим, хто одним із перших у французькій думці зумів скористатися здобутками аналітичної філософії (а саме – традиції «філософії повсякденного мовлення», представленої Л. Вітгенштайном, Дж. Остіном і Дж. Сьорлем), яку французька філософія намагалася ігнорувати якнайдовше. Вітгенштайн був одним з тих небагатьох філософів, чие ім'я регулярно виринає на сторінках книг Бурдьє протягом усієї його творчості. Важко стверджувати, що Вітгенштайн уособлює для Бурдьє філософію, якою вона мала б бути, проте філософський стиль Вітгенштайна, сам тон його філософії, критичний, проте позбавлений профетичних претензій, менш за все схожий на інституціоналізовану філософію, яку Бурдьє завзято критикував. До того ж, за висловом Ж. Бувреса, Вітгенштайн ніколи «не займався нічим іншим, крім антропології» [3, с. 144], і Бурдьє дуже швидко побачив у ньому потужного мислителя соціальної нормативності. Якщо в англomовних країнах це вже добре зрозуміли такі автори, як П. Вінч, А. МакІнтайр і Ч. Тейлор, то у Франції періоду розквіту структуралізму таке прочитання Вітгенштайна, а також звернення до англо-саксонської філософії загалом, було дуже несподіваним і нетиповим. Нашим завданням у цій статті буде простежити вплив Вітгенштайна на думку Бурдьє і з'ясувати близькість і відмінність Вітгенштайнових концептів «мовної гри», «правила» і «здатності»

та концептів Бурдьє «габітусу», «соціальної гри», «практичного глузду» тощо.

Між інтелектуалізмом і механіцизмом

Ключові питання філософії Вітгенштайна періоду «Філософських досліджень», такі, як «гра», «правило», «мовна гра», «форма життя», «звичай», «звичка» утворюють потужний ресурс для розуміння соціальної гри і можуть бути легко порівняні з головними концептами Бурдьє – такими як «габітус», «практичний глузд», «поле», «гра» тощо. Як зазначає сам Бурдьє у статті «Вітгенштайн, соціологізм і соціальна наука», «в тому, що я називаю полями, можна впізнати емпіричні реалізації цих «форм життя», в яких розгортаються різні «мовні ігри»: кожне «поле» як «форма життя» є місцем мовної гри, яка забезпечує доступ до певного аспекту реальності» [4, с. 351]. Усе, що у філософії Вітгенштайна обертається навколо проблеми «дії за правилом», яка, по суті, є наскрізь соціальною, дає змогу краще зрозуміти соціальні «форми життя», соціальні ігри як сфери практичної діяльності, наділені своїми регулярностями і примусами. Як Вітгенштайн, так і Бурдьє намагаються уникнути двох крайніх позицій у розумінні людської регулярної дії: у випадку Вітгенштайна, опозиції інтелектуалізму і механіцизму, і, у випадку Бурдьє, опозиції об'єктивізму і суб'єктивізму. За допомогою поняття габітусу Бурдьє намагався знайти третій шлях між об'єктивізмом у соціальних науках, який уособлював для нього структуралізм Леві-Строса з притаманним йому баченням дієвця як простого «епіфеномена структури», і «гуманізмом» філософій суб'єкта, репрезентованих у Франції феноменологією й екзистенціалізмом, які зводили дію до реалізації свідомого наміру суб'єкта. Для Вітгенштайна пояснення впорядкованої людської дії за допомогою *суб'єкта* традиційної філософії також є неприйнятним, так само, як дуже поширена у традиційному англо-саксонському диспозиціоналізмі ідея анонімних автономних диспозитивів, які є справжніми виробниками висловлювань та дій, авторство яких найвно приписують «суб'єктам». Як відзначає Ж. Буврес, «Автор «Філософських досліджень» намагається знайти середню задовільну позицію між Харібдою об'єктивістської (тобто платоністичної)

концепції значення правила як такого, що вже містить у самому собі всі застосування, не потребуючи від нас жодної винахідливості, та Сциллою креативістського анархізму, згідно з яким кожного разу все зводиться до нашого внеску в застосування правила» [2, с. 587]. Обидва мислителі вважають вміння «діяти за правилом» практичним вмінням, яке передбачає неявне, практичне, не сформульоване розуміння, що є ґрунтом, на якому виростає явне, свідоме розуміння, та переносять, в такий спосіб, проблему розуміння і вміння діяти за правилом з теоретичної, когнітивної площини, яка породжує чисельні парадокси, в порядок практичної й соціальної дії. Як зізнається Бурдье, «я можу сказати, що вся моя рефлексія походить звідси: як поведінки можуть бути врегульованими, не будучи продуктом підкорення правилу?» [5, с. 82].

Практичне розуміння правила

У кожній соціальній практиці, в кожній соціальній грі присутня певна кількість регулярних поведінок, які є наслідком свідомого підкорення дієвця явному, експліцитно сформульованому правилу (наприклад, усі працівники приходять на роботу о 9 годину ранку). Водночас, існують також регулярності, які можуть бути пояснені суто каузальним чином дією підспудних механізмів (скажімо, економічних механізмів), і посилення на ці механізми (наприклад, механізми ціноутворення) створює враження пояснення деяких регулярних поведінок. Водночас, переважна кількість регулярних соціальних поведінок не може бути пояснена ні посиленням на правила, з якими дієвці свідомо узгоджують свої дії, ні простою каузальністю, як це відбувається, коли поведінки дієвців пояснюють об'єктивними соціальними механізмами. Саме на цьому рівні виникає потреба в понятті не сформульованого практичного розуміння, в неявних соціальних значеннях, що утворюють спільний «ґрунт розуміння» дієвців, який спрямовує їхні поведінки й забезпечує їхню регулярність і узгодженість. Спробою конкретизувати це не сформульоване практичне розуміння є у Вітгенштайна концепт «здатності діяти за правилом», а у Бурдье – концепти «габітуса» і «практичного глузду». Спробуємо з'ясувати близькість та відмінність цих концептів.

У чому полягає проблема дії за правилом, як її сформулював Вітгенштайн у «Філософських дослідженнях»? Для того, щоб діяти за правилом, ми, вочевидь, повинні зрозуміти правило, усвідомити, що саме воно від нас вимагає. Наприклад, щоб вийти з музею, ми повинні рухатися в напрямку, вказаному стрілками. Проте звідки ми знаємо, що потрібно йти за вістрієм стрілки, а не в протилежному напрямку: «Де написано, як саме я маю керуватися дорого-вказом – чи йти в напрямку стрілки, чи (наприклад) у протилежному?» [1, с. 129] Якщо для того, щоб зрозуміти цю інструкцію, нам потрібна додаткова інструкція, то, отримавши її, ми все одно можемо сумніватися, що правильно зрозуміли, що саме від нас вимагає правило: «легко може здатися, що кожен сумнів *показує* тільки один вилом, який є у підвалині; тож остаточно зрозуміти щось можна лише тоді, коли ми підійдемо із сумнівом до всього, в чому *можна* сумніватися, а тоді всі ті сумніви усунемо» [1, с. 130]. Проте, якщо для того, щоб діяти за правилом, нам потрібно спочатку відкинути всі його неправильні прочитання та вирішити всі проблеми, пов'язані з його застосуванням, то ми ніколи не зможемо перейти до дії. Вітгенштайн, таким чином, засвідчує парадоксальність інтелектуалістського розуміння правила, яке потребує попереднього підрахунку *всіх* можливих його застосувань й унеможливорює, таким чином, саму дію.

Інтелектуалізм як філософська традиція, яка йде від Декарта, прагне знайти остаточно обґрунтування, на якому базуються всі інші обґрунтування, тоді як у випадку дії за правилом неможливо досягти цього остаточного обґрунтування й висновати з нього коректне розуміння та застосування правила. Це тому, що «... керування правилом» є практикою» [1, с. 170]. Вітгенштайн акцентує практичний характер розуміння інструкцій, правил і вказівок. Це практичне розуміння завжди спирається на речі, які ми вважаємо само собою зрозумілими, адже їхнє розуміння ми вже набули. Непорозуміння виникають тоді, коли люди не мають цього спільного ґрунту розуміння, як це могло б бути у випадку руху за стрілкою, коли в культурі, якій людина належить, не практикується використання стрілок як дороговказів. Для того, щоб це непорозуміння зникло, достатньо сформулювати якийсь елемент цього під-

грунтя – «в нашій культурі прийнято рухатися за вістрієм стрілки, а не навпаки», – який ніколи раніше не діставав явного формулювання. «Вичерпавши всі свої обґрунтування, я досягаю міцної скелі... Тоді я волю сказати: «Я дію саме так»» [1, с. 174], та, трохи далі: «Коли я керуюся правилом, я не обираю. Я *slino* керуюся правилом» [1, с. 174].

Існує два можливих прочитання цього не сформульованого підґрунтя розуміння правила у Вітгенштайна. Одне з них репрезентовано Соулом Кріпке, на думку якого це підґрунтя утворене фактичними зв'язками, зчепленнями, нав'язаними нам суспільством [7, с. 80]: *slino* керуватися правилом можна тому, що в цьому суспільстві всі мають спільне підґрунтя розуміння і ніхто навіть не поставить питання про рації такої дії. Друге прочитання належить Ч. Тейлору [8, с. 560–564] та П. Бурдье. У цьому випадку не йдеться про підґрунтя, утворене довільними, позбавленими сенсу зчепленнями; йдеться про втілене (отілеснене, інкорпороване) розуміння, яке вловлює сенс речей світу і дає змогу сформулювати рації та причини дії в тих випадках, коли про них питатимуть у дієвця: «в нашій культурі прийнято рухатися за вістрієм стрілки». І цей спосіб дії не є фактичним, довільним, як у першому прочитанні, він є цілком осмисленим, адже рух у напрямі вістрія стрілки відповідає на пряму переміщення стрілки. Головними ознаками цього не сформульованого, «спільного підґрунтя» розуміння є, по-перше, його практичний характер, по-друге, його тілесний характер, по-третє, його соціальний характер (воно завжди є «спільним ґрунтом», отже, передбачає спільноту).

Утопія модерного суб'єкта, позбавленого тіла й занурення у спільноту, заповонила у ХХ ст. соціальні науки та спричинила панування в них різних форм методологічного індивідуалізму, включно з теоріями соціального вибору і раціонального підрахунку, які є предметом критики Бурдье. Вони, на його думку, звужують феномен розуміння до свідомого розуміння, а людську практичну дію – до свідомого виконання свідомо покладеної мети та утворюють один з важливих аспектів «схоластичної ілюзії», яку Бурдье намагається розвіяти, спираючись, зокрема, на рефлексії Вітгенштайна. Розрахунок, свідомі репрезентації, явні значення – все це, безперечно, присутнє в людській дії, проте вони утворюють радше острів-

ці в океані практичного і не сформульованого вхоплення світу. «Габітус» є тим терміном, за допомогою якого Бурдье розвиває Вітгенштайнову ідею практичного розуміння правил.

Різні сенси «правила»

Габітус, згідно з визначенням, є способом *розуміння*, яке, будучи не сформульованим, дає змогу вловити сенс дій та речей і сформулювати, в разі потреби, пояснення певної дії. Габітус є втіленим розумінням, набутим у тривалому процесі навчання, і він є соціальним розумінням, адже навчання здійснюється всіма соціальними інституціями суспільства. Габітус Бурдье не є ідеєю, репрезентацією, він є «практичним глуздом», практичним почуттям, яке дає змогу в регулярний спосіб припасовувати очікування дієвця до можливостей світу, точніше, до можливостей «поля дії», яке Бурдье уподібнює Вітгенштайновій «формі життя». Бурдье наполягає на необхідності розрізняти правило як пояснювальну модель дії, яку створює спостерігач-науковець (антрополог чи соціолог), і як принцип, яким керується дієвець у своїй практичній дії. Правило в останньому розумінні і є практичним почуттям, габітусом, що дає відчуття осмисленості дії, того, що потрібно і доречно зробити в певній ситуації. Неприпустимо плутати практичну здатність дієвця, яка розгортається в часі й просторі, з картою-репрезентацією певної соціальної практики, яка абстрагується від часу й простору та перетворюється на спрощувальну схему інтелектуалістської теорії дії. Ця плутанина призводить до того, що «в якості принципу практики дієвців пропонується теорія, сконструйована для того, щоб пояснити цю практику» [5, с. 76]. Отже, недолік поняття «правила» полягає в тому, що воно без жодних уточнень може застосовуватися до різних речей, як це, власне, і відбувається в соціології. Щоб уникнути цієї плутанини, Бурдье полишає поняття «правила» в сенсі «принципу практики дієвців» на користь понять стратегії, габітусу й диспозиції. Вітгенштайн також дуже добре розумів неоднозначність слова «правило», розрізняючи правила, включені в практику, засадові для практики (на їхнє позначення він використовував вислів «граматичні правила») і правила, які регламентують практику, які є радше конвенціями, передчуваючи, таким чином,

сформульоване Дж. Сьорлем розрізнення правил на конститутивні, без яких певна практика неможлива, і регулятивні, які впорядковують уже існуючу практику.

До цього ми акцентували те, що споріднює підходи Вітгенштайна і Бурдьє. Це, підкреслимо ще раз, роль тіла в набутті й використанні неявного, не сформульованого розуміння, яке визначає нашу здатність розуміти правило, інструкцію, вказівку, чи, в термінах Бурдьє, вловлювати вимоги соціально структурованих полів дії. Здатність діяти за правилом, яка є практичною, є, також, набутою. Навчання, за Вітгенштайном, з необхідністю проходить через «вишкіл тіл» (як шкільний вчитель, він це добре розумів) і є джерелом регулярності й узгодженості практик («Слова «узгодженість» і «правило» споріднені між собою, вони з однієї родини» [1, с. 175]). Бурдьє також робить наголос на колективному характері вишкілу тіл, який призводить до уніфікації поведінок (жестів, настанов, очікувань тощо) в надрах певної спільноти – габітуси є не лише втіленими, мобільними, вони є також соціально структурованими. Це також соціальний характер набуття і використання цієї здатності розуміння, який очевидний у Бурдьє і легко прочитується у Вітгенштайна: «керуватися правилом» *одна* людина не може, і не можна «керуватися правилом» *один* раз у житті [1, с. 169–170]. Це, зрештою й насамперед, практичний характер розуміння, адже здатність діяти за правилом є знанням-вмінням, яке набувається лише на практиці та існує лише у практиці. Обидва філософа вилучають, таким чином, вміння діяти за правилом з порядку пізнання, в який його поміщують філософи інтелектуалістського спрямування, і переносять його в порядок практичної дії. Привілейованими прикладами цього практичного розуміння-вміння є для Вітгенштайна знання іноземних мов, вміння грати в шахи, здатність до математичного підрахунку тощо. Тут ідеться про правила, які вочевидь керують дієвцем, проте які дієвець може не усвідомлювати: «Як я маю визначити правила, за якими він грає? Він і сам їх не знає» [1, с. 129], цей параграф «Філософських досліджень» Бурдьє цитує в «Нарисі теорії практики». Повторимо, що ці засади для кожного поля дії правила, які дієвець засвоює в процесі навчання і може керуватися ними в своїй діяльності, не усвідомлюючи їх, Бурдьє називає термінами «габітус» і «практичний

глузд», тоді як за експліцитними вимогами соціальних інституцій він залишає термін «правила». У соціальному житті, на думку Бурдье, існують як габітуси (диспозиції), так і правила (інституції), як практичне знання-вміння, так і теоретичне знання, яке оперує інструкціями й експліцитними значеннями, проте базою набуття теоретичного знання залишається практичне знання.

Відмінність концептів і підходів Вітгенштайна та Бурдье

Водночас, між габітусом Бурдье і здатністю діяти за правилом Вітгенштайна існує суттєва відмінність. Якщо габітус є системою диспозицій, що має статус пояснювального принципу і сам може бути пояснений у соціально-історичних термінах, то здатність Вітгенштайна є суто описовим концептом: говорити про здатність означає шукати не причину, а рацію регулярної поведінки дієвця, і описати здатність – це практично те саме, що й описати регулярну практику, якій ця здатність відповідає (наприклад, здатність розмовляти якоюсь іноземною мовою чи грати в шахи тощо). Філософія, на думку Вітгенштайна, повинна бути суто описовою діяльністю, а пояснення є принципом функціонування природничих наук. Він протиставляє «логічне зумовлення», здійснюване «граматичними правилами» діяльності, «каузальному зумовленню», здійснюваному каузальними механізмами. Здатність діяти за правилом, набута в навчанні, не змушує дієвців до дії, вона виступає лише мотивом їхньої дії; так само, як їх не змушують до дії самі правила, будь-то сформульовані чи не сформульовані правила. Спростовуючи уявлення про правило як примус, який позбавляє дієвця свободи, Вітгенштайн використовує метафору рейок локомотиву, які визначають напрямок руху, а не його точний шлях. Детермінація правилом є логічною, смисловою, а не фізичною. Правило, звісно, скеровує, спрямовує дією, проте не продукує її, як причина продукує наслідок («Чому я зупиняюся на червоне світло світлофора? Бо таким є правило»). Дії, скеровані правилом, належать зовсім іншій сфері, ніж природні події, та повинні пояснюватися в інший спосіб. Вони діють тому, що дієвці мають мотиви діяти за правилами. У розумінні регулярної дії Вітгенштайн, таким чином, відкидає не лише інтелектуалізм, а також механістичний

детермінізм, і, разом із ним, диспозиціоналізм, бо вбачає в поясненні диспозиціями приховану форму механістичного пояснення.

Якщо поняття здатності Вітгенштайна достатньо далеко від поняття диспозиції і не містить у собі жодної сили-примусу, поняття габітусу Бурдьє безперечно має певну силу й обмежує дієвця, адже визначає цілий спектр його сприйнятів, реакцій, очікувань і способів дії. Водночас, габітус відіграє значно важливішу роль у теоретичних побудовах Бурдьє, ніж концепт здатності в рефлексіях Вітгенштайна, де посилення на здатність подекуди збігається з описом самої практики, роблячи цей концепт, певною мірою, зайвим. «Габітус, пише Бурдьє, є справжнім онтологічним співником соціального світу, будучи його продуктом, він є принципом пізнання без свідомості, інтенційності без інтенції та практичного опанування регулярностей світу, він дає змогу передбачати майбутнє, не маючи потреби покладати його як таке» [5, с. 22]. Бурдьє надає габітусу функцію передбачення-передчуття майбутнього, габітус є здатністю породжувати поведінки, які мають вигляд інстинктивних і не містять у собі ніяких рефлексій чи підрахунку, проте їхні наслідки сторонній спостерігач вважає раціональними та навіть такими, що отримані внаслідок свідомого підрахунку. Отже, результат дії, визначеної габітусом, має всі ознаки рефлексивної й осмисленої дії, адже габітус диктує «речі, які потрібно робити» в ситуаціях, в яких осмислена й рефлексивна дія неможлива. За допомогою поняття габітусу Бурдьє вдається пояснити, яким чином дія може бути регулярною, не будучи, при цьому, наслідком свідомого підкорення правилу.

Попри те, що габітус «породжує» й «диктує», отже, має певну «силу», можна говорити про еволюцію цього поняття у Бурдьє в напрямку зменшення його каузальних конотацій. Спочатку Бурдьє намагався порівнювати його з породжуючою компетентністю Чомські, щоб підкреслити його творчий характер, попри те, що це поняття Чомські є відверто механістичним, за що Бурдьє згодом його критикуватиме. Він поступово диверсифікує застосування поняття габітус, і серед них будуть навіть такі, які зближатимуть його з «раціями» Вітгенштайна та з його «здатністю діяти за правилом». У своєму розумінні практик як наслідку взаємодії габітусу й поля дії Бурдьє намагається знайти місце для таких понять, як інновація,

винахід, імпровізація тощо. Винахід подекуди є необхідним, адже правило соціальної гри досить часто залишає широке поле невизначеності, і його застосування потребує вміння і розважливості. Подекуди може йтися навіть про ігнорування правила. Бурдье також говорить про *стратегії* дівцев (наприклад, матримоніальні стратегії), максимально послаблюючи їхню детермінацію габітусом. Інновація та імпровізація є необхідними, коли габітус переноситься в поля, відмінні від тих, в яких він був набутий, і від дівця вимагається здатність діяти по-новому, вловлювати вимоги іншого соціального простору й відповідати їм. У таких випадках габітус неминуче піддається трансформаціям і змінам: «Поведінки, породжені габітусом, не мають досконалої регулярності поведінок, виснованих із законодавчого принципу: *габітус містить у собі частину розпливчастого і невизначеного*. Будучи породжуючою спонтанністю, яка стверджується в імпровізованій конфронтації із ситуаціями, які безупинно оновлюються, він підкоряється логіці практики, логіці розпливчастого, приблизного, яка визначає повсякденний зв'язок зі світом» [5, с. 96]. Бурдье, таким чином, послаблює детерміністський аспект поняття габітусу, який не є якоюсь сталою сутністю, а може змінюватися разом із ситуаціями і навіть впливати на правила соціальних ігор. Саме тому Ж. Буврес зазначає, що теорія практики Бурдье викликає завзяту критику не тому, що вона є механістичною, а тому, що вона є недостатньо механістичною: «Більша частина супротиву, який породжують ідеї Бурдье, походить не з ворожості до механіцизму, як це прийнято вважати, а навпаки, з тенденції припускати, що ми зрозуміємо суспільство, якщо зможемо побачити в ньому соціальну машинерію в дії» [2, с. 594].

Підсумовуючи, підкреслимо, що Вітгенштайн значно вплинув на рефлексії Бурдье-соціолога та Бурдье-філософа. Вітгенштайнова проблематика «здатності діяти за правилом», критика ним інтелектуалізму й детермінізму були дуже близькими до проблематики соціальної гри Бурдье, впорядкованої та, водночас, такої, що залишає дівцю певну свободу й можливість імпровізації, адаптації чи варіації. Водночас, контекст, в якому еволюціонували погляди Бурдье, істотно відрізнявся від того, якому належав Вітгенштайн:

по-перше, для Бурдє важливою була полеміка з певним напрямом у соціальних науках, а саме – зі структуралізмом, як лінгвістичним, так і антропологічним, тоді як опонентами Вітгенштайна були переважно філософські та психологічні теорії [9]; по-друге, концепти Бурдє покликані бути інструментами теорії, яка має емпіричну базу і пропонує певний метод соціальним наукам, тоді як Вітгенштайн еволюціонує в суто концептуальному просторі, не пропонуючи наукам про суспільство конкретної методології. Тому Вітгенштайн розуміє суспільство в термінах правил і конвенцій, тоді як Бурдє конкретизує соціальну реальність поняттями «габітусу», «практичного глузду», «гри», «інтересу», «поля дії», «капіталу» тощо, що відповідає практичній спрямованості його «теорії практики» і дає змогу застосовувати її не лише у філософських дослідженнях природи соціального, а також в емпіричних дослідженнях функціонування конкретного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА ТА ПРИМІТКИ

1. Вітгенштайн Л. Філософські дослідження. *Вітгенштайн Л. Tractatus logico-philosophicus. Філософські дослідження* / пер. Є. Попович. Київ : Основи, 1995. С. 87–310.
2. Bouveresse J. Règles, dispositions et habitus. *Critique*. Tome LI. 1995. № 579–580. P. 573–594.
3. Bouveresse J. L'animal cérémonial. Wittgenstein et l'anthropologie. *Bouveresse J. Essais I. Wittgenstein, la modernité, le progrès et le déclin*. Marseille : Agone, 2000. P. 139–195.
4. Bouveresse J. Wittgenstein, le «veçu de signification» et le rêve. *Wittgenstein, dernières pensée*. Marseille : Agone, 2002. P. 141–168.
5. Bourdieu P. Choses dites. Paris : Minuit, 1987. 228 p.
6. Bourdieu P. Wittgenstein, le sociologisme et la science sociale. *Wittgenstein, dernières pensée*. Marseille : Agone, 2002. P. 343–354.
7. Kripke S. Wittgenstein on Rules and Private Language. Cambridge, Mass : Harvard University Press, 1982. 149 p.
8. Taylor Ch. Suivre une règle. *Critique*. Tome LI. 1995. № 579–580. P. 554–572.
9. За винятком, хіба що, праці Вітгенштайна «Зауваги щодо «Золотої гілки» Фрезера», де він критикує антропологічні теорії і намагається сам зробити роботу антрополога.

REFERENCES

- Wittgenstein, L. (1995). Philosophical investigations. In: Wittgenstein, L. *Tractatus logico-philosophicus. Philosophical investigations*. Popovich, E. (Trans.). Kyiv: Osnovu. P. 87-310. [In Ukrainian].
- Bouveresse, J. (1995). Règles, dispositions et habitus. *Critique*, Tome LI, № 579-580, p. 573-594.
- Bouveresse, J. (2000). L'animal cérémonial. Wittgenstein et l'antropologie. In: Bouveresse, J. *Essais I. Wittgenstein, la modernité, le progrès et le déclin* Marseille: Agone. P. 139-195.
- Bouveresse, J. (2002). Wittgenstein, le «veçu de signification» et le rêve. In : *Wittgenstein, dernières pensée*. Marseille: Agone. P. 141-168.
- Bourdieu, P. (1987). *Choses dites*. Paris: Minuit. 228 p.
- Bourdieu, P. (2002). Wittgenstein, le sociologisme et la science sociale. In: *Wittgenstein, dernières pensée*. Marseille: Agone. P. 343-354.
- Kripke S. (1982). *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Cambridge, Mass: Harvard University Press. 149 p.
- Taylor Ch. (1995). Suivre une règle. In: *Critique*, Tome LI. № 579-580. P. 554-572.

Oxana Yosypenko

Doctor of Philosophical Sciences, Senior Researcher, H. Scovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine; Kyiv, Ukraine; e-mail: o.sengulier@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3318-4788>;

Andriy Dondiuk

Candidate of Philosophical Sciences (Ph. D.), Senior Researcher, H. Scovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine; Kyiv, Ukraine; e-mail: andriyko066@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3635-0873>

Bourdieu – Wittgenstein’s reader or the influence of “the following a rule” on the theory of habitus

Abstract

In this article we have a comparative analysis of Wittgenstein's reflections on "following a rule" and Bourdieu's attempts to explain regular social behaviors that cannot be directly regulated by the concept of habitus and practical sense. It is shown that Wittgenstein's concepts of "language games", "rule", "ability" have become a powerful methodological resource for the Bourdieu's concepts of "social game", "habitus", "social strategies" and "practical sense". The differences in the contexts in which the reflections of both authors develop are revealed, their main opponents are identified: when Wittgenstein criticizes the intellectualist and mechanistic understanding of a rule, Bourdieu polemics with methodological objectivism (structuralism) and subjectivism (Phenomenological sociology) in the social sciences. It is established that the common approach for both authors in trying to avoid aporias of understanding human orderly action is the transfer of the problem of rule-following from the theoretical plane to the practical plane, as well as emphasizing the physical and social nature of the ability to act by the rule. Both thinkers draw attention to the ambiguity of the concept of the rule, which could denote and conscious instruction and acquired in learning a tendency to a certain method of action, and also explanation of certain behavior by the observer. Bourdieu, in order to avoid this ambiguity, introduces, instead of the concept of rule, the concepts of habitus and practical strategies to denote the principle that guides the actor in his practice activity. The main difference between Bourdieu and Wittgenstein's approaches and concepts is established in the article. It is due primarily to the fact that Wittgenstein's thoughts unfold in the conceptual plane, while Bourdieu analyzes specific socio-historical phenomena and develops the necessary terminology and methodology. That is why his concept of habitus and practical sense have a status of explanatory principles, and the concepts of Wittgenstein's rule and ability are purely descriptive. For plus, Bourdieu's concepts are a strong form of dispositionalism, while Wittgenstein's concepts are very weak form of dispositionnalist approach, which he himself considers as a form of mechanism. After all, Wittgenstein's rule is not preceded by any objective necessity, it is itself a source of logical necessity, while Bourdieu's habitus is incarnation of the objective requirements of the "fields of action" that precede and form them.

Keywords: rule, ability, language games, habitus, practical sense, social game, practical strategies.